

ТЕМА 8. КРИМІНОЛОГІЧНА ВІКТИМОЛОГІЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ

План:

1. Віктимологічна характеристика злочинів, учинених стосовно неповнолітніх
2. Віктимологічна детермінація злочинів, учинених стосовно неповнолітніх
3. Особливості віктимологічної профілактики злочинів, учинених стосовно неповнолітніх

1. Віктимологічна характеристика злочинів, учинених стосовно неповнолітніх

Особа потерпілого ще недостатньо вивчена у кримінологічному, соціологічному та віктимологічних аспектах. Вивчення віктимності неповнолітніх має значне теоретичне, практичне значення для вирішення питань щодо визначення заходів запобігання злочинам. Поведінка неповнолітнього, потерпілого в багатьох життєвих ситуаціях, може бути приводом, поштовхом для створення обстановки, що провокує злочин.

Проблема забезпечення та захисту прав неповнолітніх є однією з найголовніших. Серед жертв злочинів діти мають найменші можливості захисту своїх прав і, безсумнівно, володіють підвищеною віктимністю. Коли суспільство не бачить підвищеної потреби дітей у захисті й не забезпечує його, майбутнє стає небезпечним. Сьогодні назріла необхідність у більш повному й об'єктивному інформуванні громадськості та й самих неповнолітніх про їх право на захист.

Важливість її вирішення обумовлена тим, що реалізація прав людини є чи не найголовнішою умовою фізичного і психічного благополуччя людини, її розвитку.

У міжнародному праві ідея захисту дітей розвивалася поступово протягом багатьох сторіч. Але активізувався цей процес тільки в ХІХ столітті, коли до створення концепції захисту прав дітей призвели посягання дорослих. Почалося це зі створення інституту суспільної опіки, що було першою практичною спробою захистити права дітей. Результатом цих дій було видання в Англії у 1908 році Закону, що в майбутньому став основою для більш повного законодавства. Закон встановлював однакові права для всіх дітей – законнонароджених і незаконнонароджених, визнавав необхідність ввічливого ставлення до них. Після цього в Бельгії 1912 року було прийнято Закон про захист дитинства, у 1919 році створено Народну організацію опіки над дитиною, метою якої була координація всіх дій, покликаних забезпечити реалізацію ідеї захисту прав дітей. Подібна діяльність цієї організації викликала інтерес в інших країнах, що стало початком міжнародного співробітництва у цій галузі. Першим міжнародним документом, в якому ставилася проблема прав неповнолітньої особи, була Женевська декларація 1923 року. Вперше в історії людства було сформульовано право дитини на допомогу, виховання, захист, тобто в тих сферах життя, де раніше йшлося тільки про філантропію. Декларація спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини. Однак цей документ мав лише декларативний характер і тому реальний правовий захист можливий шляхом створення норм національного права на основі прийняття державами міжнародних договорів.

Першим таким договором стала Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 року загальними зборами ООН, що набрала чинності з 1976 року. У ній було зафіксовано основи захисту прав дітей.

Свій розвиток ця Декларація отримала в Пактах Прав Людини, в яких гарантовані рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб.

20 листопада 1959 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію прав дитини, що регулює становище дитини в сучасному суспільстві. Головна ідея цього акта “Добро – дітям”, яких людство повинно забезпечити всім найкращим. Декларація складається з 10 принципів, що забезпечують права людини. Основні з них говорять про те, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно. У соціальному аспекті визначені умови для здорового й морального життя в умовах свободи й гідності. Дитина повинна бути першою серед тих, хто підлягає захисту, кому слід допомагати в умовах свободи і гідності, а також першою серед тих, хто отримує захист і допомогу, а вона має бути захищена від усіх форм небального ставлення до неї, у тому числі від жорстокого поводження та експлуатації.

Саме тому в Декларації прав дитини зазначено, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони й піклування, у тому числі й належний правовий захист як до, так і після народження¹. Україна, визначаючи пріоритет принципів міжнародного права, ратифікувала Конвенцію про права дитини. Приєднавшись до Конвенції, вона взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо приведення свого законодавства до Конвенції.

20 листопада 1989 року ООН була схвалена “Конвенція про права дитини” (резолюція А/44/736)². Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини у 1991 році. Згідно з цим документом, дитина є суб'єктом усіх прав людини, про які зазначено в міжнародних документах. Конвенція чітко формулює права дитини, пристосовує закон до потреб дітей, забезпечує дитині право на охорону в тій мірі, у якій не забезпечує дорослих. Конвенція – не просто декларація, а міжнародна угода, визначаючи яку будь-яка країна повинна дотримувати та виконувати основні її вимоги, у тому числі шляхом внесення доповнень і змін до свого законодавства з метою захисту дітей від різного виду посягань. У Конвенції передбачений механізм контролю за виконанням її постанов. Конвенція про права дитини визначає, що людство зобов'язане дати всім дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, що гарантує в майбутньому розвиток повноцінних громадян.

У листопаді 1985 року було схвалено Конгресом ООН “Правила правосуддя відносно неповнолітніх”, відомі як “Пекинські правила” Вони затверджені Асамблеєю і діють в усіх частинах світу³.

¹ Див.: Декларація прав дитини // Зб. законодавчих актів і нормат. док. з питань соц.-правового захисту дітей. – К, 1998.

² Див.: Конвенція о правах ребенка: Схвалена 20 листопада 1989 р.

³ Див.: Ревин В.П. “Пекинские правила” и проблемы совершенствования республиканского законодательства // Сов. юстиция. – 1992. – № 6.

Кожен індивідуум є потенційно віктимним, оскільки він, перебуваючи в певних життєвих обставинах, що містять різнопланові соціальні відносини, може стати жертвою злочину. Віктимна здатність – специфічні особистісні якості, поняття – відносне, оскільки вони існують об'єктивно, тільки як системні елементи. Якщо конкретна ситуація їх реалізації лише окремий випадок на рівні єдиного факту, то якості віктимного потенціалу створюють стан суспільства.

Аналіз багатьох злочинів показав, що дії злочинця та нейтральна поведінка потерпілого в дозлочинній ситуації є вирішальним чинником для особи, якій завдано шкоди. Саме тут проявляється соціальний зв'язок, що містить поведінку, яка усвідомлюється всіма учасниками і свідомо орієнтує їх на дії інших осіб.

Статистичні дані про попередження злочинів свідчать про те, що демографічні та рольові ознаки потерпілих мають певне кримінологічне значення. Стать, вік, професія та інші чинники зазвичай відіграють суттєву роль у механізмі злочину і можуть бути визначальною умовою вчинення того або іншого злочину. Загальновідомі психофізіологічні особливості дитячого та підліткового віку – цікавість, жага пригод, довіра, впливовість, невміння пристосовуватися до умов, що склалися, беспорядність у конфліктних життєвих ситуаціях, фізична слабкість – все це сприяє підвищеній віктимності. Такі якості можуть сприяти становленню не тільки потерпілого, але й злочинця. Практика свідчить, що найбільш віктимними серед неповнолітніх є підлітки віком дванадцяти–чотирнадцяти років. Це той вік, коли за відсутності життєвого досвіду підліток повинен вирішувати різноманітні проблеми: звільнення від піклування дорослих, взаємовідносини з особами іншої статі, однолітками, у певному віці виникає проблема вибору професії. У цей період формується найбільш активно особистість, створюється моральне обличчя особи. Підвищена віктимність неповнолітніх визначається не тільки їх психофізіологічними якостями, але і їх соціальними ролями, місцем у системі соціальних відносин, їх становищем у родині.

Останніми роками в Україні збільшується кількість злочинів, що вчиняються проти неповнолітніх. Порівняно з іншими жертвами злочинів, найменші можливості захисту своїх прав і недоторканості мають діти, котрі, безсумнівно, є носіями підвищеної особистої віктимності.

Важливим проявом підвищеної віктимності неповнолітніх є також негативний вплив дорослих на їх психіку, який призводить до формування антисупільної установки особи. Неповнолітній стає жертвою негативного впливу тому, що набуває антисупільної установки, у подальшому, залежно від розвитку подій, реалізуючи цю установку, може стати як потерпілим, так і злочинцем.

Специфічним проявом підвищеної віктимності неповнолітніх є те, що вони втягуються у злочинну діяльність, заняття проституцією, пияцтво. Розглядаючи ті чи інші злочини, що вчиняються разом з дорослими, або внаслідок їх підбурювання, неможливо не помітити, що в багатьох випадках

неповнолітній злочинець є одночасно й жертвою. Неповнолітній – це жертва, тому що його морально травмовано, саме його при вчиненні злочину підштовхують на ризик, доручаючи найбільш небезпечне завдання. Неповнолітній у деяких випадках “експлуатується” дорослим злочинцем, діє під впливом погроз, що пригнічують його волю.

Зазвичай жертвами злочинів стають особи молодого віку (до 25 років) – 52 %, із них майже 29 % – неповнолітні.

Структурний аналіз злочинів, учинених стосовно неповнолітніх, показав, що за рівнем поширеності вони посідають такі місця: корисливі злочини (крадіжки), корисливо-насильницької спрямованості (грабежі, розбої), хуліганство, статеві та насильницькі злочини. При різному їх співвідношенні в різні періоди їх основна тенденція зберігається.

У структурі злочинності значна кількість тяжких та особливо тяжких злочинів й існує тенденція до їх збільшення. Злочини, що вчиняються, характеризуються агресивністю та жорстокістю.

У багатьох сім'ях розповсюджено жорстке поводження з дітьми, що принижує гідність, при вихованні неповнолітніх використовується психічне та фізичне насилля. Це відбувається в дошкільних та освітніх закладах, дитячих будинках та школах-інтернатах. До 70 % дитячих травм є сімейно-побутовими. Кожного року близько 2 тис. неповнолітніх утікають з дому, близько тисячі – з дитячих будинків та інтернатів, близько 1,5 тис. учиняють самогубство.

Неповнолітні стають об'єктом сексуальних злочинів. За статистичними даними, сексуальне насилля відносно хлопчиків та дівчаток до 15 років вчиняється майже у 30 % від загальної кількості злочинів цієї категорії. Найчастіше насиллю піддаються діти віком від 8 до 12 років. Близько 40 % таких злочинів учиняють рідні та знайомі неповнолітніх.

Останнім часом жертвами корисливих та насильницьких злочинів стають малолітні та неповнолітні. Злочини проти дітей та підлітків вчиняють переважно молоді особи. Частка засуджених віком до 21 року в таких справах становить 77,8 %.

Характерним є те, що посягання на потерпілих не були спричинені їх неправомірними або образливими діями стосовно злочинців.

Негативними тенденціями сьогодні є збільшення кількості неповнолітніх, які втягуються у вживання наркотичних засобів. Оскільки наркоманія та токсикоманія має високий рівень латентності, неможливо точно визначити, скільки неповнолітніх уражено цією хворобою.

Нині поняття “соціального сирітства” набуло нової характеристики: з'являються нові категорії дітей – ізгоїв, бомжів. Аналіз показує, що більше половини затриманих дітей (53 %) за бродяжництво – діти з неблагополучних сімей, близько 40 % – виховувалися в неповних сім'ях⁴. Небажання батьків займатися вихованням дітей, пияцтво в сім'ях, зuboжіння більшості сімей сприяють поширенню дитячої безпритульності.

⁴Див.: *Веселуха В.* Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку // *Право України.* – 1999. – № 9. – С. 95.

Головна причина примусового сирітства – алкоголізм. Збільшується кількість випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ї. Діти потрапляють під опіку держави зазвичай вже з порушеннями психіки й інтелектуально запущеними. Важкі враження і відсутність позитивних прикладів призводять до уповільненого емоційного та інтелектуального розвитку. У дітей-сиріт загальні підліткові проблеми поєднуються з відсутністю підтримки з боку рідних та близьких. Сьогодні невизначеність і нестабільність життєвих умов у нашій країні особливо болюче позначились на долях соціально незахищених груп населення, до числа яких належать і діти-сироти.

При визначенні заходів попередження віктимності неповнолітніх необхідно дати класифікацію віктимної поведінки неповнолітніх. Класифікація поведінки неповнолітніх жертв злочину дозволяє, з одного боку, найбільш детально та повно врахувати їх особистісні якості, ступінь впливу на створення віктимної обстановки; з іншого – дозволить виявити причини та умови віктимної поведінки цієї вікової категорії осіб та визначити запобіжні заходи.

По-перше, необхідно виділити поведінку потерпілого як різко негативну, аморальну, у тому числі протиправну. Насамперед, це випадки, коли неповнолітні створюють своєю поведінкою криміногенні ситуації. Для неповнолітніх осіб характерні егоїзм, нестриманість, жорстокість, відсутність такту при спілкуванні, негативне, зневажливе ставлення до норм моралі, права. Така поведінка неповнолітніх може бути широко відома оточуючим, що створює певну негативну думку про особу, і таким чином може бути створена більш сприятлива обстановка для вчинення злочину відносно неповнолітнього.

Асоціальна поведінка, в якій виражено негативне ставлення до норм моралі та права, що проявляються через егоїзм, жорстокість, задоволення утилітарних інтересів, викликає відповідну (протиправну) реакцію на такі дії, передусім, у середовищі антисуспільної спрямованості. Це може бути заняття азартними іграми, що створює ситуації, вирішення яких може бути здійснено шляхом фізичної розправи (неможливість віддати борг), а також зловживання спиртними напоями, бродяжництво тощо.

По-друге, можна виділити поведінку неповнолітніх жертв злочинів, що не мають такої яскравої спрямованості особи, але які своєю поведінкою активно сприяють вчиненню злочину. Мотиви такої поведінки неповнолітніх можуть бути різноманітними. Їх учинки можуть бути мотивовані цікавістю, прагненням до самоствердження, помилковим героїзмом. Отже, мотивами за своєю суттю та характером позитивними. Але з огляду на психологічні та психічні особливості неповнолітнього йому не завжди вдається правильно оцінити ситуацію, що склалася, і вибрати єдиний правильний варіант поведінки. На його поведінку може впливати певним чином обмежена здатність сприйняття життєвих ситуацій, недостатньо розвинуте мислення, відсутність життєвого досвіду, чіткого світосприйняття, що за певних умов сприяє віктимності.

Учинення злочинів підлітками всупереч своїм переконанням свідчить про негативний вплив на них однолітків або ж дорослих підбурювачів, про їх підвищену конформність (підкорення впливу окремих груп), безпорадність окремих неповнолітніх протистояти колективній психології неформальної мікро-групи тощо.

По-третє, поведінка неповнолітніх, що згідно із законом є нейтральною. Вони дуже легко піддаються зовнішньому впливу, не мають певних навичок поведінки, а ті навички, знання, якими вони володіють, не є для них особистими переконаннями.

Для цієї категорії потерпілих характерні такі якості, як цікавість, поверхове сприйняття. Водночас для них характерна надмірна довіра, необачність, невміння розбиратися в людях. Саме з огляду на ці та інші якості такі особи можуть стати жертвою злочину.

Неповнолітній через свою слабкість, невміння, беззахисність частіше може стати жертвою злочину.

Для неповнолітніх надзвичайно важливі реакції однолітків. Вони потребують схвалення з боку товаришів, для них важливо, щоб їх почуття та страхи не відрізнялися від оточення. Підліток може бути незадоволений порушенням його розкладу, а також дратуватися через те, що на нього не покладають обов'язків дорослої людини. Занепокоєння та напруження найчастіше виявляється у вигляді агресії, бунту, замкненості; дратівливості, злості або провини – у безвідповідальних вчинках. Для зменшення відчуття ізоляції та нормалізації почуттів ефективні групові обговорення з однолітками та дорослими; корисне відновлення групової активності, звичного способу зайняття спортом, що можуть допомогти зняти напруженість. Дітей необхідно заохочувати та стимулювати брати участь у громадському житті (щоб уміти правильно реагувати на прояви насильства).

З іншого боку, поведінка неповнолітнього може полегшувати вчинення злочину, сприяти йому, і тому повинно бути вирішено питання про ступінь небезпечної поведінки неповнолітнього підлітка, його характер та обсяг впливу на вчинення злочину.

Ця поведінка неповнолітнього потерпілого не може бути байдужою для вирішення питання про відповідальність особи за вчинене. Урахування віктимної поведінки неповнолітнього дозволяє визначити ступінь суспільної небезпеки дій винної особи, а головне визначити найбільш характерні ситуації, що сприяють віктимності неповнолітніх.

2. Віктимологічна детермінація злочинів, учинених стосовно неповнолітніх

Для того, щоб більш глибоко проникнути в механізм злочину, мало вивчати та знати лише злочинця. Велика кількість учинених злочинів демонструє значний внесок жертви в події, що відбуваються з нею, а це свідчить про те, що злочин є результатом дій пари: злочинця та жертви.

Зміст віктимності складається з трьох чинників: незахищеності особи з боку держави, суспільства та мікрооточення від будь-яких злочинних

посягань та суб'єктивної схильності особи стати жертвою злочину. Третій чинник залежить безпосередньо від особи. Особистісна віктимність неповнолітніх визначається, перш за все, віковими особливостями перехідного періоду.

Проте неможливо не звернути увагу й на інше: значній частині жертв злочинів не притаманні особистісні віктимні якості. Головною причиною є відсутність їх належного правового захисту державою. При цьому роль особи в такій віктимності є мінімальною, вона визначається відсутністю необхідних правових норм, спрямованих на захист прав неповнолітніх, або неналежним їх виконанням, недоліками в роботі правоохоронних органів, несвоєчасним реагуванням громадськості, громадських організацій та мікрогруп на вчинені аморальні й протиправні дії та на подальше запобігання останнім.

Нині неповнолітні є тією категорією осіб, яка стала найбільш ураженою у зв'язку з такими обставинами.

Основним фактором віктимності неповнолітніх є їх вік. Це обумовлено такими чинниками:

1) незавершеністю формування особи в біологічному плані, а отже, неспроможністю дати фізичну відсіч злочинним посяганням;

2) незавершеністю формування особи в соціальному плані, наслідком якої є нездатність адекватно оцінювати обстановку, що призводить до більшої вірогідності потрапити в криміногенну ситуацію як жертва злочину.

Для неповнолітніх притаманні такі риси як, емоційно виражене прагнення пізнати навколишнє середовище, підвищена активність особи, прояв власних оцінок тих або інших подій, що інколи суперечать незначному життєвому досвіду, відсутність переборювати невдачі, недостатність та поверховість першого враження.

Ці особливості разом зі збільшенням кількості міжособистісних зв'язків як у рамках формальних, так і неформальних структур обумовлюють збільшення конфліктних ситуацій, в яких поведінка підлітка може мати неадекватний характер, а коло правомірних способів їх вирішення обмежуватися через ті чи інші особливості, що поєднуються з інфантилізмом. Такі ситуації виникають у середовищі однолітків, для яких характерно самоствердження, прагнення завоювати авторитет, не бути слабким, здатність загострити ситуацію, навіть до фізичного протистояння. Ці та багато інших чинників зумовлюють підвищену віктимність неповнолітніх.

Віктимність неповнолітніх зумовлюють також окремі життєві ситуації, що виникають унаслідок певних дій самого підлітка. В одних випадках ці дії мають антисупільний характер, в інших можуть бути оцінені як необережність, довірливість, легковажність або як правомірна активність неповнолітнього.

Визначаючи обставини, за яких неповнолітні стають жертвами злочинів, необхідно звернути увагу на психологічні особливості підліткового віку. Звичайно найбільш характерними особливостями

бувають: емоційно виражене прагнення пізнати навколишнє середовище, висока активність особи, прояв власних оцінок тих або інших подій, фактів. Ці риси зазвичай вступають у протиріччя з малим життєвим досвідом, відсутністю вміння долати незгоди, з нестійкістю та поверховістю першого враження⁵.

Одним з найважливіших інститутів соціалізації є сім'я – фундамент життєдіяльності людини. На сім'ю покладено функції відтворення та продовження роду, у ній закладаються основи виховання та формування майбутньої особистості, відбувається передача нащадкам духовних цінностей, життєвого досвіду, трудових навичок, національних особливостей. У сім'ї формуються витoki матеріального добробуту та емоційного стану людини, що зумовлює їх фізичне здоров'я і працездатність. Економічне становище, що склалося в Україні за останні роки, негативно позначилося, насамперед, на сім'ї, спричинило погіршення її життєвого рівня, зумовило зниження народжуваності, зменшення кількості дітей в сім'ї, підвищення нестабільності шлюбів.

Змінилася репродуктивна установка сім'ї. Молоді подружжя змушені відкладати народження дитини до покращення соціальних, економічних та інших умов в Україні. Нині збільшилася кількість розлучень. Сьогодні на кожні сто укладених шлюбів припадає 46 розлучень. Для сучасної молоді характерно поєднання праці та навчання з раннім одруженням та народженням дітей. Понад 80 % новонароджених – це діти молодої сім'ї. За законодавством України, молодою сім'єю вважається сім'я, в якій вік подружжя не перевищує 35 років⁶. Сьогодні основні виховні проблеми молодих сімей з дітьми зосереджуються навколо проблем матеріального достатку. Але матеріальне становище молодої сім'ї погіршується, що негативно позначається на вихованні дитини.

Гострою соціальною проблемою стає збільшення кількості неповних сімей. Майже дві третини подружжя, які розлучаються, мають спільних дітей. Дані перепису свідчать, що неповні сім'ї, які складаються тільки з матерів (батьків) з дітьми, становлять 13 %. У таких сім'ях виховується близько 1,5 млн дітей. Кожна друга – третя дитина з цих причин не отримує належного виховання. Щоб забезпечити своїх дітей найнеобхіднішим, батьки в неповних сім'ях змушені витратити багато часу на пошук дешевих продуктів та товарів, що, у свою чергу, спричиняє дефіцит у спілкуванні з дитиною, призводить до бездоглядності. Діти з цих сімей почуваються незахищеними як у психологічному, так і фізичному розумінні. Вони, як правило, гірше навчаються, мають травмовану психіку.

З об'єктивних причин матеріальне становище неповної сім'ї було і залишається найбільш скрутним. Воно погіршується через те, що розмір аліментів на дитину не покриває витрат на її фактичне утримання, а в багатьох випадках аліменти взагалі не виплачуються через ухилення батьків від їх сплати.

⁵ Див.: *Игошев К.Е.* Правонарушения и ответственность несовершеннолетних. – Свердловск, 1973. – С. 11.

⁶ Див.: *“Про сприяння соціальному захисту та соціальному розвитку молоді в Україні”*: Закон України.

В умовах розшарування груп населення та поглиблення економічних проблем склалися несприятливі умови для виховання підростаючого покоління. Збільшується кількість функціонально неспроможних сімей, заклади освіти ухиляються від виконання завдань виховання, майже не проводиться робота з дітьми за місцем проживання. Наслідками цього є збільшення кількості неповнолітніх, залишених наодинці зі своїми проблемами, тих, чия поведінка виходить за межі правових та моральних норм⁷.

Конфліктні стосунки в сім'ї стають нормою, травмується психіка людей, поволі йде процес деформації особи, формується агресивність, озлоблення, жорстокість, що згодом проявляється у бійках.

Не менш небезпечна ситуація, коли батьки неадекватно визначають особливості життєдіяльності своїх дітей, вважаючи, що вони добре знають, з ким проводить вільний час їх син або дочка, переконані, що їм відоме коло спілкування дитини. Багато хто вважає, що у їх сина або дочки немає друзів, які прогулюють уроки, палять або вживають спиртні напої та наркотичні засоби, беруть участь у бійках, перебувають на обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх, хоча самі підлітки підкреслюють, що серед їх друзів таких осіб немало.

Прагнення неповнолітніх пізнати навколишнє середовище у сполученні з довірливістю, підвищеною впливовістю сприяє створенню ситуацій, в яких можливість учинення злочину значно збільшується.

Інше значення мають правомірні дії підлітків. Так, унаслідок протистояння особам, які вчиняють правопорушення, можуть мати місце нанесення тілесних ушкоджень неповнолітнім. Необхідно звернути увагу на ситуації, що виникають у процесі досудового розслідування, передусім на злочини, вчинені групами підлітків. Явка підлітка з повинною або його допомога слідству може призвести до злочинного посягання на нього. Не випадково підлітки не виявляють ініціативи, маючи інформацію про злочини та осіб, які їх вчинили. Підвищена небезпека стати жертвою злочинних посягань виникає після їх явки з повинною або надання допомоги слідству в тих випадках, коли всі учасники злочинів або більша їх частина перебувають на волі.

Важливою обставиною є те, що інформація про міжособистісні стосунки неповнолітніх, конфліктні ситуації рідко стає відома батькам, адміністрації школи, органам внутрішніх справ. Зазвичай неповнолітні самостійно вирішують конфлікти, при цьому вирішальне значення має неформальний груповий вплив, що обумовлює групову латентність реальних посягань на окремих підлітків, які своєю провокуючою поведінкою сприяли протиправним діям проти них. Інтимність міжособистісних відносин, що існують між неповнолітніми, незнання їх розвитку несе в собі небезпеку виникнення ситуацій, ступінь гостроти яких зумовлює вибір саме

⁷ Див.: *Веселуха В. Указ праця.* – 1999. – № 9.

протиправних способів їх вирішення. Велике значення відіграє відчуття образи, гіперболізоване відчуття приниження тощо.

Неповнолітній, не звертаючись за порадою до дорослих, намагається самостійно вирішити ситуацію, що склалася. При цьому можливість впливу на такі ситуації і на підлітка дуже обмежена.

Отже, до обставин, що сприяють віктимності неповнолітніх, належать такі:

1) економічна нестабільність у державі безпосередньо вплинула на систему діяльності всеукраїнських дитячих масових закладів. Виникла небезпека ліквідації таких форм відпочинку дітей, як табори, дитячі гуртки тощо;

2) зменшилася кількість мереж позашкільних закладів. Незадовільна організація дозвілля і відпочинку позначається на зростанні рівня дитячої злочинності. Так, частка вчинених злочинів неповнолітніми за останні п'ять років зросла в 1,2 рази. Поширення злочинності серед неповнолітніх випереджає її загальне зростання, а кількість підлітків, які вчинили злочини повторно, за останні п'ять років збільшилася на 19 %. Майже кожен другий злочин вчиняють підлітки у групі, зазвичай з особливою жорстокістю і цинізмом;

3) стали нормою конфліктні стосунки в сім'ї, травмується психіка дітей, поволі здійснюється процес деформації особи, формується агресивність, озлобленість, жорстокість, що згодом проявляється в бійках;

4) вплив засобів масової інформації сприяє формуванню певних стереотипів поведінки.

3. Особливості віктимологічної профілактики злочинів, учинених стосовно неповнолітніх

Ефективність віктимологічної профілактики неможлива без аналізу широкої інформації віктимологічного характеру, що дозволяє всебічно вивчати кримінологічні фактори (як загальні, так і ті, що характеризують конкретний злочин), а саме місце, час, способи вчинення злочинів, найбільш типові категорії осіб, які були втягнені у ці ситуації як злочинці або потерпілі. Отримана інформація дозволяє виявляти потенційних потерпілих, що може здійснюватися за трьома напрямками. По-перше, залежно від ситуації, коли виявляються та аналізуються обставини вчинення злочину і визначаються конкретні потенційно вразливі у цій ситуації особи; по-друге, при дослідженні поведінки, зв'язків злочинця або його типової поведінки визначається шлях потенційних потерпілих від його злочинної діяльності; по-третє, вивчення конкретної особи дозволяє визначити підвищені віктимологічні якості.

Завдання віктимологічної профілактики злочинів, учинюваних проти неповнолітніх, можуть бути реалізовані лише за умови забезпечення належного правового захисту дітей державою.

В українському законодавстві права дитини та їх гарантії містяться в Конституції України, а саме: "Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою" (ст.51), "Діти рівні у своїх правах незалежно від

походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним” (ст.52), “Кожна людина має невід’ємне право на життя” (ст.27), що повністю відповідає ст. 6 Конвенції ООН “Про права дитини”, яка встановлює невід’ємне право на життя кожної дитини. У Кодексі про шлюб і сім’ю України визначено право дитини мати ім’я від народження, встановлено місце, порядок та строки реєстрації народження, а Законом України “Про громадянство” закріплено право дитини мати громадянство. Інші нормативно-правові документи визначають пріоритетність інтересів дітей, значення цих інтересів для благополуччя суспільства – закони України “Про соціальну роботу з дітьми”, “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”, та ін.

Проте деякі питання правового захисту залишилися невирішеними. Так, у п.6 ст.67 Кримінального кодексу України як обставину, що обтяжує відповідальність, названо вчинення злочину проти малолітнього. Ця обставина називається як кваліфікуюча ознака у п. 2 ч. 2 ст. 115 “Умисне вбивство”. На жаль, таке формулювання залишається поза увагою неповнолітніх віком від 14 до 18 років (Конвенція ООН про права дитини визначає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, водночас як у кримінальному праві малолітньою визнається особа до досягнення 14 років), що не відповідає положенням Конвенції стосовно необхідності посиленого захисту дітей. Будь-який злочин проти неповнолітнього містить підвищену небезпеку, оскільки завдає шкоди фізичному і психічному розвитку особистості.

Незважаючи на певні недоліки, слід зазначити, що Кримінальний кодекс України є істотним кроком вперед в охороні прав та законних інтересів неповнолітніх. Наступним – має бути ефективна реалізація встановлених норм. Зокрема, термінового розв’язання потребує питання правової освіченості неповнолітніх у своїх правах. Як доводять результати дослідження, 98 % підлітків 13–14 років не знають ні своїх прав, ні обов’язків, ні нормативних актів, покликаних їх захищати, ні кола органів у справах неповнолітніх. На думку 71 % респондентів, надійно захистити їх від злочинних посягань можуть лише їх друзі чи батьки.

Необхідність посиленого правового захисту неповнолітніх відображено у Кримінальному кодексі України, який суттєво розширює сферу захисту прав неповнолітніх від різних злочинних посягань. Він містить як статті, безпосередньо спрямовані на захист життя, здоров’я та недоторканості неповнолітнього, так і ті, в яких права неповнолітніх є додатковим об’єктом захисту.

Необхідною є систематизація заходів щодо захисту неповнолітніх від злочинних посягань, створення правових основ для здійснення віктимологічної профілактики.

Вплив на неповнолітню особу повинен здійснюватися з огляду на її загальновікові властивості, які у низці випадків визначають нерівнозначну поведінку за тих чи інших обставин.

Особливості віктимологічної профілактики серед неповнолітніх випливають зі специфіки самого об’єкта. Основними суб’єктами

віктимологічної профілактики для них є такі інститути соціалізації, як сім'я і школа.

Наведемо перелік головних заходів, які мають здійснювати батьки та педагоги для зниження рівня віктимності своїх дітей:

- догляд за нормальним розвитком дитини з метою раннього виявлення психічних та фізичних вад;

- правильне загальне та статеве виховання, формування культури спілкування;

- прищеплення дитині навичок поведінки в нестандартних, у тому числі віктимологічних, ситуаціях;

- закладення основ правових знань.

Для реалізації профілактичних заходів потрібно проводити агітаційно-роз'яснювальну роботу. Основними питаннями, що визначають її зміст, є такі:

- 1) виявлення стандартних віктимологічних ситуацій;

- 2) розробка пропозицій, як уникнути віктимологічних ситуацій;

- 3) вироблення лінії поведінки підлітків, коли вони потрапляють у віктимологічну ситуацію (стандартні віктимологічні ситуації з участю неповнолітніх: дитина одна вдома; дитина одна на вулиці; дитина загубилася, дитина піддається насильству; дитина наодинці з маніяком; дитина в чужому автомобілі; дитина захоплена в заручники).

Віктимологічна профілактика серед неповнолітніх повинна здійснюватися за такими напрямами:

- пропаганда правових знань через ознайомлення читацької та глядацької аудиторії з основними правами та обов'язками громадян, роз'яснення кримінально-правових понять (крайня необхідність, необхідна оборона, затримання злочинця) тощо. Важливим заходом загальної віктимологічної профілактики є правове виховання. Практика свідчить про те, що деякі злочини було вчинено завдяки правовій недосвідченості потерпілих;

- привернення уваги до питань, пов'язаних із винністю самого потерпілого, тобто такої поведінки жертви, коли вона створює умови, що сприяють учиненню злочину;

- виступи, через засоби масової інформації, спеціалістів – юристів, психологів, педагогів з практичними рекомендаціями, як уберегти себе від злочинних посягань;

- оперативне інформування населення про кримінальну ситуацію у регіоні, з метою упередження можливих злочинних посягань;

- висвітлення в засобах масової інформації антигромадської діяльності неформальних підліткових угруповань та пропаганда альтернативних їм організацій;

- роз'яснення батькам, що їх поведінка є взірцем для дитини, і найкраща профілактика – це їх особистий приклад правильного поведіння.

Існує точка зору, що навчити дітей тих чи інших правил можна лише за допомогою багаторазових тренувань, але, як свідчить практика, це далеко не так. Наші діти навчаються у нас навіть тоді, коли ми абсолютно впевнені, що вони зайняті своєю справою і не помічають нічого навколо. Тому віктимологічна самопрофілактика батьків – дієва “школа виживання” для їх дітей в екстремальних ситуаціях.

Надзвичайно корисним у попередженні злочинів, учинених стосовно неповнолітніх, є просвітницька робота з батьками, які, по-перше, краще за інших знають своїх дітей, їх переваги та недоліки; по-друге, можуть здійснювати найефективніший вплив.

Систематизація та узагальнення рекомендацій, що надаються у численних літературних джерелах, дозволяє запропонувати такі основні напрями для забезпечення дітей та підлітків.

Формування вмінь та навичок розпізнання зловмисних людей за їх зовнішністю та звичками. Насамперед, необхідно навчати дітей діагностувати причетність людини до кримінального середовища – обережно ставитися до осіб, які вживають кримінальний жаргон у спілкуванні, мають татуювання, незвично одягаються, не орієнтуються в загальновідомих подіях, що відбувалися останнім часом. Слід звернути увагу на особливості поведінки та реакції підозрілих людей (пересування швидкою ходою на обмеженому просторі, закладання рук за спину, відпочинок навприсядки) – це також ознаки кримінального досвіду.

Важливо, щоб неповнолітній умів діагностувати людей, які перебувають у так званих “небезпечних станах” – алкогольного чи наркотичного сп’яніння. Поведінка таких осіб характеризується агресивністю, слабкою керованістю та зниженим усвідомленням характеру своїх дій, можливе підвищення фізичної сили. За зовнішніми ознаками для людей у стані сп’яніння характерне почервоніння обличчя, важка та некоординована хода, порушення організації та змісту мовлення, для осіб у стані наркотичного сп’яніння – блідість шкіри обличчя, стале розширення зіниць, неадекватний та бурхливий вияв емоцій (безпідставний сміх, плач).

З метою запобігання злочинним посяганням та забезпечення особистої безпеки неповнолітні мають володіти навичками виявлення брехні та нещирості, виходячи з мовних повідомлень та особливостей невербальної поведінки. У мові головними ознаками цього є:

- компетентність та поінформованість – коло міркувань особи обмежене досвідом, кваліфікацією, освіченістю людини, її здатністю до фантазування, ґрунтується переважно на емоціях, нерідко за основу розповіді беруться ситуації з кіно, літератури;

- мовна характеристика – повідомлення насичені складною термінологією, з метою надання словам більшої вагомості; стиль та спосіб використання такої термінології свідчить про невластивість даній особі, створюється враження, що людина не говорить своїми словами;

- унікальність висловлювань – манера висловлювати думки стереотипізована, схематична, повідомлення позбавлені деталей, конкретизації; з приводу таких висловлювань може виникнути підозра, що таке вже чули;

- емоційна насиченість та переконливість – висловлювання позбавлені емоційності (інколи відповідні емоції можуть інсценуватися), переконливість досягається шляхом посилення на інших авторитетних осіб, а не за допомогою емоційної насиченості мови;

- невідповідність у висловлюваннях – у правдивих судженнях можуть траплятися невідповідність, неузгодженість, а фальшиві є або ж зовсім нереальними, або продуманими до дрібниць;

- рольова позиція – у фальшивих повідомленнях частіше згадується позиція стороннього спостерігача – “так усі роблять”, “так кажуть”, можливе штучне зайняття чужої позиції з метою завоювати довіру, привернути до себе увагу.

Серед невербальних ознак (міміка, жести) слід звертати увагу на прикривання рукою з одночасним торканням великого пальця руки до щоки, короткі торкання до різних частин носа; відтягування комірця до шиї; часте погладжування волосся; маніпулювання предметами. Крім того, людина, яка говорить неправду, виявляє нервозність, що виявляється у частому палінні, покашлюванні, потиранні долонь, можливі неконтрольовані фізіологічні прояви – потовиділення, почервоніння або збліднення обличчя, прискорене дихання та серцебиття.

Про ворожість та агресивність можуть свідчити такі прояви, як скорочення дистанції між особою та об’єктом можливого нападу; зсування м’язів лоба донизу, від чого утворюється похмурий вигляд, зосередження погляду на певній частині тіла обраної жертви; стискання та розтискання рук, кулаків; тіло набуває захисної або агресивної пози.

Важливим чинником у захисті дитини є те, що батьки можуть її навчити, щоб вона ніколи не сідала до чужої машини; не брала подарунків від сторонніх (навіть знайомих) людей без дозволу батьків; голосно кричала та за можливості втікала, якщо хтось хоче застосувати силу; нікого не впускала до квартири, коли залишається вдома на самоті; кликала на допомогу міліцію, перехожого або будь-кого іншого, якщо чиясь дитина в небезпеці; усе розповідала батькам, навіть те, у чому соромно зізнатися.

Слід застерігати дитину, що злочинні наміри стосовно неї можуть бути не лише у незнайомих людей: є досить багато випадків, коли дитина стає жертвою не чужої людини, а добре їй знайомої, і через це не сприймається як той, хто може завдати шкоди.

Важлива роль у віктимологічній профілактиці належить правовому вихованню. Воно дозволяє активно впливати на формування правових поглядів та установок особи, що допомагає неповнолітньому правильно оцінювати як свої дії, так і дії інших осіб, уможлиблює вибір адекватної поведінки в конкретних життєвих ситуаціях, у тому числі тоді, коли в підлітка виникає реальна загроза стати безпосереднім об’єктом злочинного посягання.

Отже, віктимологічні елементи правового виховання повинні бути спрямовані на формування у підлітка правильних оцінок як своєї поведінки в ситуаціях, в яких існує реальна небезпека протиправних дій проти нього, так і вчинків інших осіб, які створюють такі ситуації. Спрямованість та інтенсивність правового виховання визначається з урахуванням особливостей віктимної поведінки неповнолітнього. Віктимологічний аспект правового виховання повинен бути складовою частиною заходів щодо переорієнтації їх правової свідомості. Особливу значимість набуває засвоєння неповнолітнім того, що його антисуспільна поведінка є реальною загрозою стати жертвою злочину. Саме через призму життєвих ситуацій, що створює антисуспільна поведінка неповнолітнього, потрібно вироблювати необхідну установочну поведінку, ставлення до загрозливих ситуацій, оцінки їх з точки зору правових норм.

Правове виховання має здійснюватися з урахуванням типових особливостей поведінки в підлітковому середовищі, що можуть стати за певних ситуацій причиною вчинення злочинних посягань. Насамперед, необхідно акцентувати увагу на найбільш розповсюджені життєві ситуації, що виникають у сфері міжособистісного спілкування в середовищі однолітків; особливостях неформальних відносин з дорослими; вибору варіанта поведінки при антисуспільних проявах з боку інших осіб.

Отже, елементи правового виховання потрібно використовувати ще до того віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Вони повинні знайти відображення не тільки в рамках правового виховання, а й при формуванні моральних позицій у процесі виховного впливу взагалі.

З метою попереджувальної роботи важливу роль повинна відігравати цілеспрямована організація систематичної правової пропаганди серед населення. Практика свідчить, що нерідко правопорушення вчиняються внаслідок використання винними особами правової неграмотності потерпілих, їх простої життєвої необізнаності, некритичного ставлення до конфліктної ситуації, що утворилася до моменту протиправних дій. Широка інформація громадян про конкретні злочини, способи та методи їх вчинення має суттєве профілактичне значення.

Загальна віктимологічна профілактика складається з виявлення причин злочинів та умов, що сприяють їх вчиненню, якщо вони пов'язані з особою і поведінкою потерпілих; усунення цих причин та умов; зниження рівня поширеності особистої віктимності шляхом проведення для певних категорій неповнолітніх спеціальних загальнопрофілактичних заходів віктимологічного характеру.

Система навчання і виховання повинна включати в себе формування передбачення, тверезого розрахунку, уміння вибрати найбільш доцільну лінію поведінки в складних ситуаціях, виховання таких потрібних вольових якостей, як хоробрість, мужність, рішучість. Лише таке поєднання сприятиме, з одного боку, підвищенню здатності чинити опір активними діями, а з іншого – використанню цих можливостей і переваг, що дасть позитивний профілактичний результат.

Спеціально-кримінологічне попередження злочинів охоплює заходи, безпосередньо спрямовані на усунення причин та умов, з якими пов'язано вчинення різних злочинів, у тому числі й нейтралізацію й усунення особистої віктимності. До основних напрямів її реалізації належать зниження потенційної особистої віктимності конкретних громадян шляхом проведення з ними профілактичних заходів індивідуального характеру; попередження повторної віктимізації шляхом проведення індивідуальної профілактичної роботи з віктимними потерпілими, у тому числі вжиття заходів з виявлення і усунення в їх поведінці таких особливостей, які в подальшому можуть сприяти розвиткові нових кримінальних ситуацій

Індивідуальна віктимологічна профілактика повинна бути спрямована не тільки на потенційні жертви, але й на їх близьке оточення, соціальні зв'язки, на мікросередовище. Заходи індивідуальної віктимологічної профілактики характеризуються тим, що при її здійсненні реалізується “не просто вплив активного суб'єкта на пасивний об'єкт, а специфічна форма міжособистісного зв'язку, при якому одна сторона прагне трансформувати, змінити поведінку іншої”⁸. Заходи індивідуального впливу поділяються на два види: заходи переконання та заходи допомоги.

Заходи переконання мають як виховний, так і захисний характер. До них належать бесіди, роз'яснення про те, як не стати жертвою злочину, тощо.

До заходів допомоги належать організація спеціальних консультативних пунктів, центрів соціально-психологічного захисту громадян від злочинів, основним завданням яких є інформування населення про заходи його захисту від злочинів.

Заходами, спрямованими на усунення можливості стати жертвою злочинних посягань, що вчиняються спеціалізованими суб'єктами, є такі:

- виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів відносно неповнолітніх;
- виявлення осіб, які втягують неповнолітніх у вчинення злочинів та в антисуспільну діяльність, залучають до вживання наркотичних, психотропних та інших одурманюючих засобів, або тих, які вчиняють відносно неповнолітніх протиправні дії;
- виявлення батьків (або осіб, які їх замінюють), які не виконують свої обов'язки щодо виховання та навчання дітей, а також робітників загальноосвітніх, виховних, лікувальних та інших закладів, які порушують права та інтереси неповнолітніх, вчинюють відносно них протиправні дії;
- надання допомоги неповнолітнім, які перебувають у стані, небезпечному для їх здоров'я та життя;
- повідомлення до органів опіки та піклування про неповнолітніх, які залишилися без батьківського піклування, з метою забезпечення захисту їх прав та інтересів.

⁸ Див.: Блувштейн Ю.Д., Зирин М.И., Романов В.В. Профилактика преступлений. – Минск, 1986. – С. 268.

Особлива увага повинна бути приділена підліткам, які в минулому були вже об'єктом злочинних посягань або неодноразово своєю поведінкою створювали загрозу вчинення подібних дій. Як правило, ці підлітки не усвідомлюють небезпеки тих чи інших обставин, що склалися, безпечно ставляться до дій інших осіб, а інколи провокують протиправні дії.

Індивідуальний віктимний вплив відносно неповнолітніх повинен бути найбільш інтенсивним і співвідноситися з посиленням контролю за їх поведінкою як з боку родини, так і з боку закладів освіти. Така взаємодія суб'єктів виховання повинна здійснюватися у сфері дозвілля. Саме тут можливість віктимної поведінки стає найбільш реальною. Тому організація дозвілля, засвоєння підлітком прикладів поведінки, що виключає злочинні посягання, повинно стати головним у попередженні віктимної поведінки.

На особливу значимість віктимологічної профілактики серед неповнолітніх неодноразово зауважували працівники органів внутрішніх справ. На думку співробітників кримінальної міліції у справах неповнолітніх, необхідним є проведення заходів віктимологічної профілактики з начального шкільного віку (58 %), з дошкільного віку (11,2 %) і з більш раннього віку (30,8 %).

Потребують глибокого вивчення правові, кримінологічні, соціально-психологічні та організаційно-тактичні питання охорони неповнолітніх від злочинних посягань. Боротьба з цими злочинами, передусім, їх рання профілактика, ведеться без належної наступальності і полягає переважно у розслідуванні злочинів, що породжує їх повторність, а інколи і багатоепізодність, а причини та умови, що сприяють таким посяганням, залишаються без уваги правоохоронних органів.

До заходів віктимологічної профілактики належить і вилучення дітей із сімей, у яких вони зазнають побоїв, стосовно них здійснюється негативний вплив дорослих. Втручання в долю підлітка може бути порушено з кардинальними змінами умов його життя. Зокрема, у певних випадках може бути порушено питання про позбавлення батьківських прав. Якщо залишити неповнолітнього в сім'ї неможливо, він може бути влаштований в інтернат або переданий родичам.

Оскільки багато злочинів стосовно неповнолітніх пов'язано з їх участю в різних злочинних угрупованнях, віктимологічний аспект профілактики полягає у вжитті заходів, спрямованих на розлад злочинних груп, позбавлення підлітків впливу підбурювачів, заходів кримінально-правового впливу на підбурювачів та їх ізоляція.

Особливу увагу необхідно звертати на групи підлітків, до яких входять дівчата. Якщо з'ясовується, що учасників групи пов'язують спрямовані проти суспільства інтереси, то є всі підстави припустити, що учасниці групи можуть стати жертвами розпутних дій чи статевого злочину. Такі групи спільними зусиллями працівників міліції, громадськості, школи та батьків повинні бути якнайшвидше ліквідовані. Цим досягається значний профілактичний ефект: усувається можливість учинення злочинів.

Складним є індивідуальний вплив на неповнолітніх, негативні якості яких унеможлиблюють добровільні зв'язки із сексуальними злочинцями. Проте позитивний вплив на таких неповнолітніх, що здійснюється залежно від конкретних обставин працівниками міліції чи школи, зазвичай має бажаний результат, регулює їх поведінку в потрібному напрямі.

Розглянемо віктимологічну профілактику окремих видів злочинів.

Профілактика майнових злочинів передбачає засвоєння дитиною певних правил: не брати із собою багато грошей (не всі кишенькові гроші, що є на тиждень або на місяць), а лише денну частку; зберігати свої гроші в надійному нагрудному гаманці, не брати на вулицю жодних цінних речей (магнітофон, плеєр, прикраси). Підлітку слід пояснити, що може статися, якщо вихвалитися грошима або цінними речами перед іншими дітьми у школі або у дворі.

Профілактика вимагань – це, передусім, уважне спостереження за поведінкою та настроєм дитини. Так, якщо батьки помічають, що дитина чогось боїться (наприклад, виходити з дому), або безпідставно пропускає заняття у школі, необхідно обережно з'ясувати, що її непокоїть; пояснити дитині на прикладах, що вона має у всьому довіритися батькам. Робити це необхідно спокійно, доброзичливо, без примусу, тим більше – без загрози покарання. Про кожне вимагання або його спробу слід без зволікань повідомляти правоохоронні органи.

Профілактика тілесних ушкоджень – якщо дитина приходять не із синцями або саднами, а з переломами, опіками, тяжкими ранами, це потребує негайного реагування. Нерідко діти із гордувань або через погрозу подальшого побиття приховують інформацію про походження своїх поранень. У таких випадках необхідно шляхом довірливої бесіди обережно з'ясувати, за яких обставин і ким було завдано ушкодження, після чого звертатися до правоохоронних органів.

Профілактика статевих злочинів передбачає поступове вивчення зовнішніх проявів сексуальних відносин, де початок та форма такого пояснення залежить від індивідуального розвитку. Основи, як правило, повинні бути закладені вже в дошкільному віці. Нерідко дорослі самі сприяють тому, що дитина не говорить про свої сексуальні проблеми чи питання через невпевненість або страх непорозуміння. Батьки, діти яких не ставлять питань з цієї теми, повинні самі знаходити привід для розмови з дитиною. Так, можна запобігти “професійному” знайомству на вулиці та випадкам, коли дитина прямує за злочинцем, не знаючи наскільки це небезпечно. Дитина має завжди повідомляти батькам, куди вона йде, та вчасно повертатися додому; на вулиці, за можливості, не залишатися на самоті.

При попередженні вчинення статевих злочинів стосовно неповнолітніх важливе місце посідають заходи загального характеру, спрямовані на створення умов, що виключають можливість учинення злочинів. До таких заходів належать контроль патрульно-постової служби міліції за місцями, у яких учинення статевих злочинів найбільш можливе, а саме: парками,

дитячими майданчиками, міськими та приміськими таборами відпочинку дітей, територіями розміщення дошкільних дитячих установ тощо.

При визначенні заходів віктимологічної профілактики потрібно скористатися досвідом окремих країн Європи (Великобританія, Німеччина, Швеція), в яких інформація правового характеру щодо особистої безпеки та своїх прав у доступній формі (ігри, мальовані посібники, теле-, відеопрограми) надається вже з трьох–чотирьох років і викликає інтерес у дітей та підлітків.

Законодавство деяких країн передбачає відповідальність за жорстоке поводження з дітьми в сім'ях. Так, у Швеції прийнято закон проти тілесних покарань, який передбачає, що діти мають право на піклування, безпеку та належне виховання. При поводженні з дітьми треба поважати їх індивідуальність. Вони не можуть бути об'єктом тілесних покарань або будь-якого іншого принизливого ставлення.

Американські спеціалісти розробили перелік ознак, наявність однієї або кількох з яких у поведінці знайомих має бути сигналом неповнолітньому триматися насторожі. Так, слід бути обережними з людьми, які:

- намагаються контролювати, є ревнивими та занадто владними, дають накази, приймають самостійні рішення, не сприймаючи співбесідника серйозно;

- викликають страх – ви хвилюєтесь, як вони відреагують на ваші слова чи вчинки, вони погрожують вам, демонструючи засоби нападу чи самозахисту;

- у минулому мали сутички, втрачали самоконтроль, вихваляються тим, що кривдили людей;

- примушують вас до будь-яких дій проти вашої волі, залякуючи й тиснучи в сексуальних та інших стосунках;

- намагаються маніпулювати, або примусити вас почувати свою вину шляхом неодноразового повторення таких слів: “якби ти мене дійсно любив (любила), якби я дійсно був (була) важливим (важливою)” тощо.;

- примушують вживати наркотики, алкоголь;

- звинувачують вас у тому, що оточуючі погано поводяться з вами, оскільки ви провокуєте їх;

- мають негативний досвід у стосунках та звинувачують іншу людину у всіх його (її) проблемах.